

Mihaela DOBOȘ

Ștefan Aug. Doinaș despre lirica lui Nichita Stănescu: o lectură „trialectică”

M.D. – drd., Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, profesor de literatura română la Colegiul „Costache Negruzzi”, Iași. Autoare a 12 lucrări de specialitate apărute la editurile Polirom, Paralela 45, Art. Printre studiile publicate: *Textul și spectacolul – ecuația dramaticului în metafora literaturii* (2009), *Jurnalul ultim al ființei în „Sonetele fără sunet” de Ștefan Aug. Doinaș* (2011), *Modele românești de traducere a poeziei. Ștefan Aug. Doinaș* (2011), *Proza lui Ștefan Aug. Doinaș între Ludus și Logos* (2012) etc. Beneficiar al unei burse doctorale în cadrul proiectului DOC PAIDEIA (107/15/S/783420).

Opera lui Nichita Stănescu face obiectul câtorva eseuri critice ale lui Ștefan Aug. Doinaș, dintre care cel mai cuprinzător – prin inventarierea tuturor volumelor de până în 1980 – este *Poezia și poetica lui Nichita Stănescu*, din volumul *Lectura poeziei*. Cel mai complex și mai original însă – prin ideile critice avansate –, mai adânc și mai aplicat – prin comentarea abundentă a versurilor și identificarea procedeelelor de creație definitorii – este *Despre poezia lui Nichita Stănescu*, scris imediat după moartea poetului și publicat în volumul *Măștile adevărului poetic*. Între acestea se situează *Lauda neadevărului necesar*, o recenzie a volumului *Laus Ptolemaei*, reluată în *Lampa lui Diogene*.

Acceptând implicit ideea lui Jean Starobinski referitoare la „structurile preferențiale” ale multiplelor lecturi practicate de critica modernă, în drumul către crearea unui „cerc hermeneutic”¹ asumabil de către opera evaluată, Doinaș observă că lirica lui Nichita Stănescu poate „prilejui” diverse interpretări și regimuri de înțelegere. Încercând un demers metacritic, pentru a decela „lectura” lui Doinaș însuși, constatăm existența câtorva focare de interes ale

Cercetările au fost finanțate din Fondul Social European de către Autoritatea de Management pentru Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 [proiect POSDRU/CPP 107/DMI 1.5/S/78342].

criticului. El își propune, înainte de toate, să explice mecanismul noutății poeziei stănesciene, care produce, la momentul respectiv, o „cutremurare” sau un „șoc”² în metabolismul liricii autohtone. Uzând, astăzi, de avantajul acumulării, în timp, a gândirii românești asupra creației, împrumutăm de la Horia-Roman Patapievici termenul de „cezură”, folosit în lămurirea impactului inovator pe care îl poate avea un creator asupra epocii, considerând că se potrivește percepției lui Doinaș asupra momentului Nichita Stănescu în literatura română: „Creatorul acesta devine un soi de fereastră spre ceva mult mai cuprinzător decât experiența comună a celorlalți creatori din câmpul său de activitate. El vede mai bine, mai profund, mai radical: el răstoarnă, cu noul său instrument de cunoaștere, granițele stabilite. Mai mult, creația sa capătă toate aparențele unei chei universale a lumii. Este simplă, privește orice, poate da seama de orice. Devine tot mai ultimativă, mai febrilă, mai stranie. În ordinea cunoașterii, seamănă cu strigătul terebrant al unui poem genial”³.

Două niveluri ale lirismului stănescian sunt responsabile, în opinia lui Doinaș, de această genială ieșire din regularitate: înrudirea dintre discursul poetic și cel filozofic – „în realizările sale majore, poezia lui Nichita Stănescu este sora anamorfică a unui discurs filozofic”⁴ – și raportul special dintre discursul liric și structurile realului. În ceea ce privește apropierea dintre gândirea poetică și cea filozofică, plasată de Doinaș și de această dată sub incidența „discursului mixt” – veche și constantă preocupare a criticului, exersată și în analiza operei blagiene –, autorul mărturisește trăirea unei „revelații de lectură”⁵ care îl determină a-și amenda aprecierile mai vechi – din *Poezia și poetica lui Nichita Stănescu* – referitoare la „divorțul” sau separarea „dintre real și imaginar, dintre lume și eul poetic”, dintre „simțuri și materie” etc., detectabilă în adâncurile viziunii stănesciene, acel *Cogito* sau „subiectul conștient ascuns în inima operei”⁶ despre care vorbește Georges Poulet în *Fenomenologia conștiinței critice*. Inspirat de ideile filozofului francez de origine română Stéphane Lupasco⁷ – din a cărui bogată operă, parțial tradusă în limba română, Doinaș citează trei lucrări: *Logica dinamică a contradictoriului*, *Trei materii* și *Principiul antagonismului și logica energiei* –, criticul avansează o nouă și originală direcție de interpretare a operei autorului *Necuvintelor*, bazată pe principiul *terțului inclus*⁸. Opoziția ireconciliabilă dintre diversele niveluri ale realității și ale trăirii devine, astfel, simplificând lucrurile, vocație a contradicției – om / zeu, material / spiritual, substanță / structură, subiect / obiect, Ființă / devenire

etc. – bazată pe „refuzul geometrismului ca atare, al formelor închise, eleate”⁹, pe „refuzul logicii identității, aceea care blochează orice dinamism al gândirii în tautologia $A=A$ ”¹⁰ și pe sugestia unui „dualism antagonic”, nu de tipul sintezei hegeliene împăciuitoare – de altfel, Basarab Nicolescu va propune, ca pandant al termenului hegelian „dialectică”, unul adecvat noii realități ontologice teoretizate, „trialectică” –, ci unul care tinde să diversifice totul, să introducă de fiecare dată termenii unei polarități ce naște alte și alte energii care caută a se ordona într-un sistem. Translând în sfera poeziei această inovatoare teorie a modernității și postmodernității filozofice, Doinaș constată că la Nichita Stănescu „contradictoriul este tot timpul cultivat, de la oximoronul simplu (*Foaie verde de albastru*) până la antinomiile decelate în *Elegia întâi*”¹¹.

Credem că abordarea liricii lui Nichita Stănescu dintr-o perspectivă filozofică atât de inovatoare atestă, în cazul lui Doinaș, pe de o parte, o cultură filozofică vastă și flexibilă, în acord cu achizițiile europene de ultimă oră ale domeniului, iar pe de altă parte, o „conștiință critică” deschisă și curajoasă ce-și asumă relativitatea „adevărului devenit”¹² în judecarea operei literare.

Remarcăm faptul că, deși Doinaș îl plasează pe Nichita Stănescu în direcția numită „lirismul maximei reflexivități”, criticul atrage atenția, într-un alt eseu, asupra caracterului a-conceptual și non-intelectual în sensul consacrat al liricii stănesciene – „Poemele lui Nichita Stănescu sunt, de fapt, «cântece de scos ideea din cap», adevărate exorcisme menite să ne elibereze de blestemul intelectualității”¹³ –, aspect care nu constituie o inconsecvență critică, ci o atentă nuanțare a specificului acestui tip de lirism, în interiorul categoriei mai largi în care se încadrează.

Al doilea versant al originalității stănesciene vine, în opinia lui Doinaș, din gradul de deconstruire a realului vizibil în poezia acestuia. Dacă în segmentul critic consacrat relației dintre discursul liric și discursul filozofic în creația stănesciană Doinaș se plasează clar în marginile „criticii imanente” (Georges Poulet), științifice, orientate exclusiv asupra textului, în cel referitor la poziționarea liricii față de realitate optează pentru o sinteză între perspectiva criticii autonome și cea a criticii contextuale, luând „distanță reflexivă” față de epoca literară analizată. Suportul teoretic la care apelează pentru interpretarea inventivității eruptive dintre poezia lui Nichita Stănescu este asigurat de lucrările lui Jean-François Lyotard, unul dintre părinții postmodernismului literar.

Preluând de la acesta idee despre „rangurile figurii”¹⁴, proces de de-construire a lumii existente în vederea construirii „himerei” artistice, prin instaurarea unei implicite abateri (*écart*) între realitate și textul literar, Doinaș ajunge, pe această filieră, la imensa „forță critică” pe care opera lui Nichita Stănescu a emanat-o în spațiul liricii românești, cu un impact ce a crescut de la volumele de tinerețe la cele de maturitate: „Dacă acum douăzeci de ani, în *O viziune a sentimentelor*, această distanțare de înaintași și contemporani era doar latentă, ea s-a actualizat pe parcurs, cu o elegantă virulență, așa zice, pe măsură ce se desfășura de la *11 Elegii spre Epica magna*, *Operele imperfecte* și *Noduri și semne*”¹⁵.

Printr-o operație analitică extrem de laborioasă și de specializată, Doinaș trece în revistă numeroasele procedee ce stau la baza „descătușării figurale” fără precedent din lirica stănesciană, depășind, astfel, vagul aprecierilor generale – pericol ce pândeste orice act critic – prin coborârea la nivelul „intimei geometrii în mișcare a operei”¹⁶. Urmărind logica internă a acesteia, criticul face un sugestiv inventar, pe de o parte, al structurilor stilistice, în sens larg, iar pe de altă parte, al temelor preferate de poet, într-un efort de dezambiguizare a discursului liric cu benefice consecințe în ordinea receptării generale a operei: „ștergerea opoziției materie / spirit (identificarea sensibilului cu inteligibilul)”, „anularea prăpastiei dintre regnuri”, „dintre divin și obiectual”, „egalitatea logos / haos primordial”, „abolirea greutății fizice”, „preferința pentru formele vii, încorporate organic, în defavorul formelor abstracte”, „înclinarea pasionată către formele empiriei, în disprețul intuitiv al cunoașterii teoretice raționale”, „refutarea perfecțiunii, ca o formă a morții”, „păstrarea în virtual, în sfiala de a actualiza potențele, prin exploatarea discretă a mitului Increatului”, „înlocuirea progresivă a substanței cu structura, a subiectului cu obiectul”, introducerea, în limbaj, „a unor turnuri cu totul șocante”, „autarhia cuvântului (condensarea termenilor anatomici, de pildă)”, „absolutizarea semnului pur diferențial, a literei înseși (obsesia poetului o constituie semnul grafic A), atom figural al limbajului scris”, „tranzitivizarea unor verbe intransitive”, specularea „virtuților muzical-ontologice” ale verbului *a fi* la gerunziu, a celor „abisal-psihologice” ale pronumelui de întărire, practicarea „mitologiei crude”, constând în „uzul și abuzul de tropi deosebit de proaspeți”, a „polisemiei acute”¹⁷ etc.

Ilustrarea cu versuri din diverse volume a tuturor observațiilor critice, explicațiile convingătoare și originale, recursul frecvent la lucrări teoretice revelatoare pentru modernitatea lirică, capacitatea de asociere

culturală și de mediere interpretativă asigură eseurilor critice consacrate operei lui Nichita Stănescu – care, prin natura ei, „nu-i impune criticului niciun soi de limită”¹⁸ – un loc notabil în spațiul exegezei românești contemporane.

Note

¹ Sintagma cunoaște definiri succesive la Wilhelm Dilthey, Leo Spitzer, Martin Heidegger, Friedrich Schleiermacher, Georg Gadamer, Robert Jauss și Wolfgang Iser.

² Ștefan Aug. Doinaș, *Poezia și poetica lui Nichita Stănescu*, în *Lectura poeziei*, Editura Cartea Românească, București, 1980, p. 193.

³ Horia-Roman Patapievic, *Perfecțiunea și moartea*, în „România literară”, nr. 6/2010 (http://www.romlit.ro/perfectiunea_si_moartea, accesat în 7 iulie 2012).

⁴ Ștefan Aug. Doinaș, *Despre poezia lui Nichita Stănescu*, în *Măștile adevărului poetic*, Editura Cartea Românească, București, 1992, p. 158.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Georges Poulet, *Fenomenologia conștiinței critice*, în *Conștiința critică*, traducere și prefață de Ion Pop, Editura Univers, București, 1979, p. 300.

⁷ Ceea ce îl frapează în primă instanță pe Doinaș este similitudinea de expresie dintre *Elegia întâi* și un fragment despre „datul afectiv” dintr-o lucrare a filozofului menționat, în condițiile în care criticul are certitudinea că cei doi gânditori nu și-au cunoscut operele: „El nu este nici afirmație, nici negație – afirmă sau neagă ceva prin el însuși? –, nici omogen și nici eterogen, nici cauză, nici efect în el însuși, deși li se asociază; el nu informează despre nimic, nici măcar despre el însuși, decât prin însăși această asociație bizară și inexplicabilă. El este un punct și atâta tot.” (Stéphane Lupasco, *Logica dinamică a contradictoriului*, Editura Politică, București, 1982, p. 399, *apud* Ștefan Aug. Doinaș, *Despre...*, *op. cit.*, p. 158).

⁸ Basarab Nicolescu, colaborator și discipol al lui Stéphane Lupasco, este gânditorul contemporan care continuă ideile filozofului, dezvoltând, ca aplicație poetică a gândirii non-binare, *principiul terțului tainic inclus*, ale cărui „fațete” sunt „timpul și non-timpul, autonomia și constrângerea, separabilul și non-separabilul, vizibilul și invizibilul, manifestatul și ne-manifestatul, continuitatea și discontinuitatea, cauzalitatea locală și cauzalitatea globală, unda și crepusculul, simetria și spargerea simetriei, reversibilitatea și ireversibilitatea timpului.” (Basarab Ni-

colescu, *Teoreme poetice*, traducere din limba franceză de L. M. Arcade, Editura Junimea, Iași, 2007, p. 129).

⁹ Ștefan Aug. Doinaș, *Despre...*, *op. cit.*, p. 161.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 162.

¹² Serge Dubrovsky, *Pourquoi la nouvelle critique*, Éditions Denoël Gonthier, Paris, 1972, p. 248.

¹³ Ștefan Aug. Doinaș, *Lauda neadevărului necesar*, în *Lampa lui Diogene*, Editura Eminescu, București, 1970, p. 96.

¹⁴ Jean Francois Lyotard, *Discours, figure*, Éditions Klincksieck, Paris, 1974.

¹⁵ Ștefan Aug. Doinaș, *Despre...*, *op. cit.*, p. 165.

¹⁶ Ion Pop, Georges Poulet – o critică de identificare, prefață la vol. Georges Poulet, *Conștiința critică*, Editura Univers, București, 1979, p. 22.

¹⁷ Ștefan Aug. Doinaș, *Despre...*, *op. cit.*, p. 166-168.

¹⁸ Constantin Pricop, *Poetul reprezentativ...*, în *Marginea și centrul*, Editura Cartea Românească, București, 1990, p. 57.

Bibliografie ■

Ștefan Aug. Doinaș, *Despre poezia lui Nichita Stănescu*, în *Măștile adevărului poetic*, Editura Cartea Românească, București, 1992.

Ștefan Aug. Doinaș, *Lauda neadevărului necesar*, în *Lampa lui Diogene*, Editura Eminescu, București, 1970.

Ștefan Aug. Doinaș, *Poezia și poetica lui Nichita Stănescu*, în *Lectura poeziei*, Editura Cartea Românească, București, 1980, p. 193.

Serge Dubrovsky, *Pourquoi la nouvelle critique*, Éditions Denoël Gonthier, Paris, 1972.

Jean Francois Lyotard, *Discours, figure*, Éditions Klincksieck, Paris, 1974.

Basarab Nicolescu, *Teoreme poetice*, traducere din limba franceză de L. M. Arcade, Editura Junimea, Iași, 2007.

Horia-Roman Patapievici, *Perfecțiunea și moartea*, în „România literară”, nr. 6/2010 (http://www.romlit.ro/perfectiunea_si_moartea, accesat în 7 iulie 2012).

Ion Pop, Georges Poulet – o critică de identificare, prefață la vol. Georges Poulet, *Conștiința critică*, Editura Univers, București, 1979.

Georges Poulet, *Fenomenologia conștiinței critice*, în *Conștiința critică*, traducere și prefață de Ion Pop, Editura Univers, București, 1979.

Constantin Pricop, *Poetul reprezentativ...*, în *Marginea și centrul*, Editura Cartea Românească, București, 1990, p. 54-58.